

Γεωργίου Ἀ. Μέγα, Τὰ Τρόπαια τῶν Ὀχυρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, Ἀθήναι 1964, 8ον, σελ. 20. [Ἐκδόσις Ἐθνικῆς Ἐνώσεως Βορείων Ἑλλήνων].

Πρόκειται γιὰ τὸ κείμενο τοῦ πανηγυρικοῦ λόγου ποῦ ἐξεφωνήθη στὸν ἐθνικὸ ἐορτασμὸ τῆς 28 Ὀκτωβρίου 1953 στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ὁ συγγραφεὺς, καθηγητὴς τῆς Λαογραφίας στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ Σιατιστινὸς στὴν καταγωγὴ, ἀσχολεῖται μὲ τὸν ὑπεράνθρωπο ἀμυντικὸ ἀγῶνα τῶν ὀχυρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης (Ροῦπελ, Ἰστίμπεη, Περιθῶρι, Λύσσε, Ποποτλίβιτσα, Κέλκαγια, Ἀρπαλούκι, Ἐχίνος, Νυμφαῖο, κ.ἄ.) κατὰ τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων στὸ δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμον. Κατ' ἀρχὴν ἀναλύει μὲ συντομία τὸ νόημα τῆς ἐλληνικῆς ἐποποιίας στὰ βορειοηπειρωτικὰ βουνὰ κατὰ τῶν Ἰταλῶν καὶ διαπραγματεύεται τὰ γεγονότα τῶν παραμονῶν τοῦ ἐλληνογερμανικοῦ πολέμου. Κατόπιν μὲ γλαφυρότητα καὶ συγκίνηση προχωρεῖ στὴν ἐξιστόρηση τῆς ἀντιστάσεως τῶν ὀχυρῶν καὶ στὴ διεθνή της ἀπήχηση.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Κ ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

Εὐστρατίου Ἰ. Μαυρουδῆ, Μακεδονία καὶ Μακεδονικὸς Ἀγὼν, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ. 42, εἰκόνες 5. [Ἐκδόσις Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Λαϊκὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθμ. 17].

Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν εἶναι τὰ τελευταῖα χρόνια προσφιλεῖς ἐνασχόληση πολλῶν συγγραφέων. Καὶ θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε ἰδιαίτερα τὴ συμβολὴ τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, γιὰ τὴν πολυάριθμην ἐκδόσειν του περιλαμβάνονται ἀρκετὰ ἀπομνημονεύματα καὶ ἀναμνήσεις μακεδονομάχων. Βασικὸ ἐλάττωμα ὅμως ὅλων σχεδὸν τῶν ἔργων γιὰ τὸ Μακεδονικὸ Ἀγῶνα εἶναι ἡ στενὴ χρονικὰ ἀντίληψη γιὰ τὴ διάρκειαν αὐτῆς τῆς τόσο σημαντικῆς γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ἐξέλιξι ἐποποιίας. Τὰ χρονικὰ ὅρια ἀπὸ τὸ 1903-1904 ὡς τὸ 1908 εἶναι, γιὰ τοὺς περισσοτέρους ἀπομνημονευματογράφους καὶ συγγραφεῖς, τὸ πλαίσιο ὅπου διαδραματίζεται ἡ ἐποποιία αὐτή. Νομίζω ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶναι διαφορετικὴ. Ἐφ' ὅσον Μακεδονικὸ Ἀγῶνα ὀνομάζουμε τὴν ἐνδοβαλκανικὴ σύγκρουση, καὶ κυρίως μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων, στὸν τουρκοκρατούμενον μακεδονικὸ χῶρον, τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πρέπει νὰ τὴν τοποθετήσουμε πιὸ νωρὴν, μετὰ τὸ Πανσλαβιστικὸ Συνέδριον τῆς Πράγας (1848) καὶ τὴν ἐκρηξὴν τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου (1854), ὅπως σωστά, κατὰ τὴ γνώμην μου, ὑποστηρίζει ὁ Κλ. Νικολαΐδης στὸ τόσο ἀξιόλογο μὰ λησμονημένον, δυστυχῶς, ἔργον του¹. Εἶναι εὐτύχημα ὅτι μακροχρόνια διάρκειαν στὸ Μακεδονικὸ Ἀγῶνα διαπιστώνει στὸ τελευταῖον τοῦ βιβλίου ὁ διπλωματικὸς υπάλληλος κ. Εὐστρ. Μαυρουδῆς, μέχρι πρὶν λίγο καιρὸν Διευθυντὴ Πολιτικῶν Ὑποθέσεων στὸ Ὑπουργεῖον Βορείου Ἑλλάδος.

1. Βλ. Κ. Νικολαΐδου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ κέντρον καὶ βάσιν τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον, Ἀθήναι 1923, σ. 380 κ.ἑξ. Ὁ Νικ. Βλάχος, Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, 1878-1908, Ἀθήναι 1935, σ. 5 κ.ἑξ., τοποθετεῖ τὴν ἀφετηρίαν τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα ἀμέσως μετὰ τὴν Συνθήκην τοῦ Ἀγίου Στεφάνου.

Ἡ μελέτη του στό σχετικά περιορισμένο ἀριθμό τῶν σελίδων της διευκρινίζει κατ' ἀρχήν τόν ὄρο Μακεδονία καί κατόπιν διεξέρχεται μέ συντομία καί σαφήνεια τίς διάφορες πολιτικές, διπλωματικές καί πολεμικές φάσεις τοῦ Μακεδονικοῦ Ζητήματος μετά τήν ἴδρυση (1835) τοῦ πρώτου βουλγαρικοῦ σχολείου στό Γαβροβο τῆς Β. Βουλγαρίας. Οἱ φάσεις αὐτές κατὰ τόν συγγραφέα εἶναι : τὰ Πανσλαβιστικά Συνέδρια, ἡ ρωσική διείσδυση στό Βαλκάνια, ἡ ἀνακήρυξη τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας (1870), ἡ θνησιγενῆς Μεγάλη Βουλγαρία τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καί ἡ διάλυσή της ἀπό τό Συνέδριο τοῦ Βερολίνου (1878). Ὁ συγγραφεύς τοποθετεῖ τόν κυρίως Μακεδονικό Ἀγώνα μεταξύ τοῦ 1885 καί 1908. Ἡ πρώτη χρονολογία ἀφορᾷ τήν πραξικοπηματική προσάρτηση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας στη Βουλγαρική Ἡγεμονία καί ἡ δεύτερη τήν ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων. Ἐξετάζει ἐπίσης διεξοδικά τίς προσπάθειες τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν, διδασκάλων καί προξένων, τοῦς ἄγῶνες τῶν γηγενῶν καί ἀπό τήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα μαχητῶν, παρέχει στοιχεῖα γιά τή δράση τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου, τῶν ξένων προπαγανδῶν καί τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ὅπως τὰ προγράμματα τῆς Βιέννης (1902) καί Μύρστεγκ (1903), καί γιά τή λεγομένη ἐπανάσταση τοῦ Ἰλιντεν. Τό τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου, ὅπου ἐξιστορεῖται ἡ περίοδος 1903-1908, διανθίζεται μέ ἀρκετά χαρακτηριστικά ἀποσπάσματα ἀπό ἀπομνημονεῖα μακεδονομάχων, πού καθιστοῦν τήν ἀνάγνωσή του εὐχάριστη καί ζωντανή. Ὡς κύριους συντελεστές τῶν ἑλληνικῶν ἐπιτυχιῶν ὁ συγγραφεύς θεωρεῖ τήν ἄρτια ὀργάνωση τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, τίς ἀρετές καί τήν ἀποφασιστικότητα τῶν γηγενῶν καί ἀπό τήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα καί τήν ὑπόδουλη ἀκόμη Κρήτη ἀγωνιστῶν.

Ὁ κ. Μαυροδῆς ἔδωσε ἔργο μέ ἐνότητα καί σαφήνεια, τό ὕφος του ὁμως θυμίζει προφορικό λόγο, ἄν καί πούθενά δέν ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἐργασία του εἶναι κείμενο ὁμιλίας. Ἐπίσης οἱ παραπομπές σέ κείμενα καί μελέτες εἶναι ἐλάχιστες. Πέρα ἀπό τὰ δύο αὐτά μειονεκτήματα δέν ἔχουμε παρά νά ἐπαινέσουμε τό συγγραφέα γιά τήν καλή του ἐργασία.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

Ἰωάννου Κ. Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες συνεργάτες τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καί τὰ ἐπαναστατικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ. 20. [Ἐκδόσεις Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονική Λαϊκή Βιβλιοθήκη, ἀριθμ. 18].

Ἡ συμμετοχή τῆς Μακεδονίας στήν ἐπανάσταση τοῦ 1821 δέν συγκίνησε χωρίς τήν ἑλληνική ἱστοριογραφία κι ἔτσι λίγα χρόνια μόλις πρὶν τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο ἄρχισαν νά ἐμφανίζονται σχετικές μελέτες. Στόν τομέα αὐτόν χρέος εἶναι νά ἐξαρθῆ ἡ συμβολή τοῦ κ. Ἰ. Κ. Βασδραβέλλη, Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, πού ἀφιερῶθηκε στή νεώτερη μακεδονική ἱστορία καί μᾶς χάρισε πολυάριθμα ἐργα ρηξικέλευθα καί ρωμαλέα. Στή νέα του μελέτη, πού δόθηκε ὡς ὁμιλία στίς 16 Μαρτίου 1966 στήν Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ἀσχολεῖται μέ τίς ἐπαναστατικές κινήσεις τῶν ξενιτεμένων Μακεδόνων στίς παραμονές τοῦ 1821 καί ἰδιαίτερα μέ τοῦς Μακεδόνες συνεργάτες τοῦ Ρήγα Βελεστινλή.

Στήν ἀρχή τῆς μελέτης του ὁ συγγρ. ἐξετάζει τήν ἐπίδραση τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασεως στή διαμόρφωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων μεταναστῶν, πού οἱ περισσότεροί τους καίγονταν ἀπό τήν Μακεδονία. Σέ νευραλγικά κέντρα τῆς Κ. Εὐρώπης, σάν τή Βιέννη, Βουδαπέστη, Τέμεσβαρ, Τεργέστη, στίς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες καί στή Νότια Ρωσία ἀκόμη, ἐντονή ἦταν ἡ παρουσία τοῦ μακεδονικοῦ στοιχείου, ἰδιαίτερα τῶν Δυτικομακεδόνων. Οἱ Μακεδόνες αὐτοί, ἀφιερῶμένοι στόν Κερδῶ μαί καί στό Λόγιο συνάμα Ἐρμη, δημιούργησαν παροικίες ὄλο σφρίγγος καί ζέση καί βρίσκονταν σέ τέτοιο πολιτιστικό ἐπίπεδο ὥστε τό κήρυγμα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασεως γιά ἔθνική καί

κοινωνική ελευθερία βρήκε έτοιμο έδαφος να βλαστήσει σε περιοχές όπου βασιλεύαν οι αντιλαϊκές μοναρχίες των Άψβούργων, των Ρομάνωφ και των Όσμανιδών.

Με τό κήρυγμα του Βελεστινλή ήταν έπόμενο να κινητοποιηθούν οι πατριωτικοί κύκλοι των έλληνικών αυτών παραιοικιών και να συνδεθούν μ' αυτόν αρκετοί ιδεολόγοι, που οι πιο πολλοί συνελήφθησαν όταν ή κίνηση του Βελεστινλή προδόθηκε στην αυστριακή άστυνομία. Έξετάζοντας τον τόπο καταγωγής των συλληφθέντων διαπιστώνουμε ότι οι περισσότεροι κατάγονται από τη μακεδονική γη. Με τη ζωή και τη δράση τους ο κ. Βασδραβέλλης άσχολεΐται στο δεύτερο μέρος της έργασίας του.

Ό συγγρ. μέσα σε λίγες σελίδες μās έδωσε μελέτημα άξιόλογο, που ζωντανεύει την επαναστατική άτμόσφαιρα των χρόνων των μεγάλων προσδοκιών του γένους μας. Το έργο είναι έμπλουτισμένο με πορίσματα από άρχαιακές έρευνες και βαθειά γνώση και της νεώτερης βιβλιογραφίας. Έδω πάντως θα ήθελα να προσθέσω ότι ή έλλειψη παραπομπών σε άναφερόμενα άποσπάσματα από έργα ή επιστολές του Κοραή, Φ. Πέτροβιτς και Ά. Ρασήμ δυσκολεύει τον εύσυνείδητο άναγνώστη.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

Σ τ ε φ ά ν ο υ 'Ι. Παπαδοπούλου, 'Η προετοιμασία του άγώνος της παλιγγενεσίας στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ. 22. [Έταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Μακεδονική Λαϊκή Βιβλιοθήκη, άριθμ. 16].

Ό μελέτη του κ. Στ. Παπαδοπούλου, πανηγυρικός στην έθνική έορτή της 25 Μαρτίου 1968 από την Έταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, ξεφεύγει από τά συνηθισμένα πλαίσια των έορταστικών λόγων. Ό συγγρ. προτίμησε αντί των γνωστών ύμνων να αναλύσει τους γενεσιουργούς παράγοντες και τις δυνάμεις που προετοίμασαν την επανάσταση του 1821 στο μακεδονικό χώρο. Αυτό βέβαια, όπως τονίζει άλλωστε και ό συγγρ., δέν σημαίνει ότι ή παλιγγενεσία του 21 στον έλληνικό βορρά άποτελεί φαινόμενο ξεχωριστό από τό νότο. 'Ανάμεσα όμως στις δυο περιοχές υπήρξαν όρισμένες διαφοροποιήσεις τόσο στην κατάσταση που επικρατούσε κατά τους αιώνες της δουλείας όσο και στην προετοιμασία του ξεσηκωμού. Οι διαφοροποιήσεις αυτές είναι ή αίτία που ό βόρειος έλληνισμός παρέμεινε σκλαβωμένος έκατό χρόνια σχεδόν περισσότερο από τό νότιο.

Στο πρώτο μέρος ό συγγρ. άσχολεΐται με τις διαφοροποιήσεις κατά τά χρόνια της τουρκοκρατίας. 'Ενώ ή Ν. Ελλάδα και τά νησιά ήταν τό θέατρο πολέμου μεταξύ Τούρκων και διαφόρων Ευρωπαίων, ή Μακεδονία βρισκόταν έξω από τό πολεμικό αυτό πεδίο. Δεύτερη σπουδαία διαφορά συνιστούν οι έθνολογικές άλλοιώσεις του βορείου χώρου με την εγκατάσταση πολυαριθμών Όθωμανών, συνεχώς άλλωστε αυξανομένων με τό παιδομάζωμα και τις βιαιοπραγίες των διερχομένων στρατευμάτων, όξυτέρων και των δύο στη Μακεδονία άπ' ό,τι στην κάτω Ελλάδα. 'Επί πλέον ή θέση και διαμόρφωση της Μακεδονίας επέτρεπε στους Τούρκους μεγαλύτερη εύχέρεια κινήσεων και συνάμα έντονότερη έπιτήρηση, μιá και έδω περνούσαν όλες οι διαβάσεις από την Κωνσταντινούπολη προς τις ευρωπαϊκές έπαρχίες της αυτοκρατορίας.

Στο δεύτερο μέρος τονίζονται οι παράγοντες που προετοίμασαν την επανάσταση στη Μακεδονία, κοινοί βέβαια σε γενικές γραμμές με τη Νότια Ελλάδα, αλλά ειδικότερα με όρισμένες διαφοροποιήσεις. 'Ετσι ή Έκκλησία πρώτ' άπ' όλα, διαθέτει στη Μακεδονία και τό "Άγιο Όρος, την «Μεγάλη Άκαδημία του όρθοδόξου μοναχισμού», όπως έλεγε ό έπίσκοπος Σάμου Γεωργιέρηνης, καθώς και μερικά άλλα θρησκευτικά κέντρα. Οι άγώνες της Έκκλησίας πέτυχαν να κρατήσουν πολλούς ύποδούλους μακριά από τον εξισλαμισμό. 'Η αντίθεση των τελευταίων προς τον κατακτητή εκφράσθηκε δυναμικά με τους κλέφτες

καί ἀρματολούς, πού στη Μακεδονία κινούνται σέ ἄφθονα ἐνδαιτήματα. Τη δρᾶση τῆς Ἐκκλησίας καί κλεφτουργιάς συμπλήρωνε ἡ οἰκονομική καί πνευματική δραστηριότητα τῶν κοινοτήτων, χάρι καί στή σημαντική βοήθεια τῶν πολυαριθμῶν Μακεδόνων μεταναστῶν τῆς Κ. καί Ἀ. Εὐρώπης καί τῶν μεγάλων πόλεων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ παραμονές τοῦ 21 βρῆκαν τὴ Μακεδονία σὲ ὄργανο οἰκονομικῆς ἀνθήσεως καί φιλελευθέρου φρονήματος. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο ὅτι οἱ περισσότεροι σύντροφοὶ τοῦ Ρήγα εἶναι Μακεδόνες καί ὅτι σημαντικὴ ἡ δρᾶση τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας στὴ Μακεδονία, ἂν μάλιστα προσμετρήσουμε καί τὴ συμβολὴ τῶν Μακεδόνων Φιλικῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Τὸ κείμενο τοῦ κ. Παπαδοπούλου χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ μεθοδολογία τῆς δομῆς καί τὸ θελκτικὸ ὕφος του.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

Ἄ λ ε ξ ἄ ν δ ρ ο υ Δ. Ζ ἄ ν ν α, Ἐναμνήσεις ἀπὸ τὸν Ἀ΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ἡ παλινοστήσις τῶν ὁμήρων τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ. 52. [Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Λαϊκὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθμ. 19].

Μετὰ τὴν ἄνευ ὄρων παράδοση τῆς ἠττημένης Βουλγαρίας τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1918, ὁ Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς ἀνέλαβε, χάρι στίς ἐντονες προσπάθειες τῆς Ἑλλῆς Ἀδοσίδου καί Πηνελόπης Δέλτα, τὸ δύσκολο ἔργο τῆς ὑποδοχῆς καί περιθάλψεως τῶν ὁμήρων ἀπὸ τὰ βουλγαρικὰ στρατόπεδα. Ὁ Ἄλ. Ζάννας, νεαρὸς τότε ἀξιωματικὸς τῆς ἀεροπορίας, εἶχε τὴν τύχη νὰ συνοδεύσῃ στὸ δευτέρου ταξίδι στὴν Ἀν. Μακεδονία καί Θράκη καί ἐπὶ πλέον Βουλγαρία μέχρι Σόφια, τὴν Ἑλλῆ Ἀδοσίδου καί Πηνελόπη Δέλτα γιὰ νὰ ὑποδεχθῶν τοὺς ὁμήρους, νὰ διαπιστώσουν τίς συνθηκῆς διαβίωσης καί παλινοστήσεώς τους καθὼς καί τὴν κατάστασι πού ἐπικρατοῦσε γιὰ τὸν ἄμαχο πληθυσμό. Τὸ ταξίδι αὐτὸ δὲν συμμερίστηκε μέχρι τέλους ἡ Π. Δέλτα γιὰτὶ ἀρρώστησε καί ἀναγκάστηκε νὰ γυρίσῃ στὴν Ἀθήνα.

Οἱ ἄναμνήσεις τοῦ συγγρ., πού δημοσιεύτηκαν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἐφημερίδα «Θάρρος» τῆς Δράμας τὸ 1955, διακρίνονται γιὰ τὸ θελκτικὸ τοὺς ὕφος, πού πίσω ἀπὸ τὴ γοητεία τοῦ παρουσιάζονται ἀνάγλυφα οἱ ἀφάνταστες δυσχέρειες τῆς ἀποστολῆς, τὰ μύρια ἐμπόδια τῆς ἀπὸ τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα πού κατεῖχαν ἀκόμη τὴ Δ. Θράκη, ἡ ἀπερίγραπτη τραγωδία τῶν ὁμήρων καί τῶν γυναικοπαίδων καί ἡ γενναιοῦτα τῶν δύο γυναικῶν πού ἡ αὐτοθυσία καί ὁ ἡρωϊσμός τους ἔσωσαν χιλιάδες Ἑλληνες ἀπὸ βέβαια ἐξολόθρευσι.

Τὸ βιβλίον κλείνει μὲ σημεῖωμα τῆς Ἑλλῆς Ἀδοσίδου σχετικὸ μὲ τὴν ἀποστολὴ τῆς καί τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἄλ. Ζάννα.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

Ν. Π. Δελιαλῆ, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς Κοζάνης, Ε΄ — Τὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης, ΣΤ΄ — Τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης τῶν ἐτῶν 1782-1802 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Γ΄-Δ΄ τόμου τῆς «Οἰκοδομῆς», Ἐπετηρίδος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σερβίων καί Κοζάνης), Ἐν Κοζάνη 1964, 8ον, σελ. 94 + 4 φωτογραφίαι.

Μὲ δεξιότεχνία, στὴν ὁποία μᾶς ἔχει συνηθίσει ὁ κ. Δελιαλῆς, παρουσιάζονται στὴν

έκδοση αυτή, τρίτη κατά σειρά της «Οικοδομής»¹, οι έρευνές του στὸν ἱστορικό ἱερό ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης.

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης παρουσιάζονται : «*Τὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης*» (σ. 7-10). Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ τῶν χαλκῶν ἀντικειμένων περιλαμβάνονται μόνον ὅσα χρησιμοποιοῦνται σήμερα στὸν ἱερό ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἡ Κοζάνη σὰν ἐμπορικό κέντρο καὶ συγκοινωνιακὸς κόμβος εἶχε γιὰ τὸ μητροπολιτικό της ναὸ τὰ κηροπήγιά της ἀπὸ τῆ Νυρεμβέργη καὶ τὶς καμπάνες της ἀπὸ τὰ Γιάννενα (σ. 7).

Στὸ δεῦτερο μέρος τῆς μελέτης παρουσιάζονται : «*Τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης τῶν ἐτῶν 1782-1802*» (σ. 11-95). Μὲ ἐπιμέλεια ἀναφέρονται στὸ σχετικὸ χειρόγραφο «*βιβλίον τοῦ ταμείου*» τῆς Ἐκκλησίας, θὰ λέγαμε σήμερα, τὰ ἔσοδα, τὰ ἔξοδα καὶ τὰ ἀφιερώματα τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Νικολάου. Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ χειρογράφου (σ. 1-53 τοῦ χειρογράφου : «*Κῶδιξ ἱερῶς τοῦ τῆς ἀγιοτάτης ἐπισκοπῆς Κοζάνης πανσέπτου ναοῦ τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Νικολάου*») παρουσιάστηκε, ἀπὸ τὸν κ. Δελιαλῆ, στὸ δεῦτερο τόμο τῆς «Οἰκοδομῆς» (Κοζάνη 1959, σελ. 217-272) καὶ τώρα παρουσιάζονται οἱ σελίδες 63-112 τοῦ χειρογράφου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ

Παναγιώτη Γ. Συναδάου, Ἁγιον Ὅρος (Ἄθως). Ἡ ἰδιότυπη «Πολιτεία» τοῦ Κόσμου, (Ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις καὶ περιγραφές, ἱστορικά καὶ ἄλλα στοιχεῖα, θέματα, ἀπόψεις κ.λ.π.), Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ. 156.

Ἡ γενικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸ Ἁγιον Ὅρος εἶναι ἀφθονή². Ὁδηγοί, ὅμως, σ' ἓνα μικρὸ βιβλίον, πού θὰ κατατόπιζαν τὸν προσκυνητὴ στὸ «περιβόλι τῆς Παναγίας» εἶναι ὀλίγοι.

Τὸ βιβλίον τοῦ Π. Συναδάου ἔρχεται νὰ συμπληρώσῃ ἓνα κενό. Ὁ σ. με ἡρεμῆ καὶ στρωτῆ γλώσσα κατατοπίζει τόσο τὸν ἀνίδεο ὅσο καὶ ἐκεῖνον πού ἀδιάκοπα ἐπισκέπτεται τὴν ἀγιορειτικὴ πολιτεία.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις καὶ περιγραφές, δὲν παραλείπονται τὰ ἀπαραίτητα ἱστορικά στοιχεῖα, ὥστε νὰ γίνεταὶ τὸ βιβλίον αὐτὸ ἓνας ἀπαραίτητος σύμβουλος γιὰ ὅποιον θὰ ἤθελε εἴτε νὰ κατατοπισθῇ εἴτε νὰ ἐπισκεφθῇ τὸ Ἁγιον Ὅρος.

Μετὰ τὶς εἰσαγωγικὲς πληροφορίες (σ. 5 - 22), ὁ σ. παραθέτει πολλὰ εἰδήσεις γιὰ

1. Παραθέτουμε τὰ δημοσιεύματα τοῦ κ. Δελιαλῆ στοὺς δύο προηγουμένους τόμους τῆς «Οἰκοδομῆς» μὲ γενικὸ πάντοτε τίτλο : *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς Κοζάνης* : Στὸν πρῶτο τόμο (Κοζάνη 1958) Α' — Μελέτιος (τὸ γένος Κατακάλου), Ἐπίσκοπος Σερβίων καὶ Κοζάνης (1734-1752) Καστρίκιος, Ὁφικιοῦχος τῆς Ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης, σ. 317-332, Β' — Ἄμφια χρυσοκέντητα ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης 16ου — 19ου αἰῶνος, σ. 333-334 + ἠ' πίνακες. Στὸν δεῦτερο τόμο (Κοζάνη 1959) Γ' — Ἀργυρᾶ ἱερὰ σκευὴ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης, σ. 201-216 + λβ' πίνακες, Δ' — Τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης τῶν ἐτῶν 1746-1782, σ. 217-272.

2. Βλ. βιβλιογραφία μέχρι τοῦ 1963 : *Dom. I. Doens*, Bibliographie de la Sainte Montagne de l'Athos, στὸ συλλογικὸ ἔργο : *Le Millénaire du Mont - Athos 963-1963, Études et Melanges*, τόμος ΙΙ, éditions de Chevetogne, (1964), σ. 337-483.

κάθε ένα μοναστήρι, όπως για τη Μονή Δοχειαρείου (σ. 22 - 24), Ξενοφώντος (σ. 24 - 25), 'Αγίου Παντελεήμονος (σ. 25 - 28), την Δάφνη (σ. 28 - 31), τη Μονή Ξηροποτάμου (σ. 31 - 34), τις Καρυές (σ. 34 - 41), την Σκήτη 'Αγίου 'Ανδρέου (σ. 41 - 44), την 'Αθωνιάδα Σχολή (σ. 44 - 52), τη Μονή Κουτλουμουσίου (σ. 52 - 58), το «Κιόσκι» τών Καρυών (σ. 58 - 62), τη Μονή 'Ιβήρων (σ. 63 - 72), Σταυρονικήτα (σ. 72 - 73), Παντοκράτορος (σ. 73 - 74), Βατοπεδίου (σ. 74 - 77), 'Εσφιγμένου (σ. 77 - 78), Χελανδαρίου (σ. 78 - 87), και εξακολουθεί περιληπτικῶς για την Μονή Ζωγράφου (σ. 88), Κωνσταντονίου (σ. 88 - 89), Σίμωνος Πέτρας (σ. 89), Γρηγορίου (σ. 91), Διονυσίου (σ. 91 - 93), 'Αγίου Παύλου (σ. 93 - 95), Μεγίστης Λαύρας (σ. 95 - 97), Καρακάλου (σ. 97 - 98), Φιλοθέου (σ. 98) και τέλος για τις Σκήτες (σ. 99 - 101).

'Ακολουθεί μία σειρά από πληροφοριακά ιστορικά σημειώματα, από τὰ ὁποῖα μνημονεύουμε τὰ σπουδαιότερα: *Μερικὰ περὶ τέχνης τοῦ 'Αγίου 'Όρους* (σ. 101-106), ὅπου συγκεντρώνονται ὅλες οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, τὴν ζωγραφικὴ καὶ τὴν ξυλογλυπτικὴ στὸ 'Αγιον 'Όρος. *'Η 25ῃ Μαρτίου στὸ 'Αγιον 'Όρος* (σ. 106-109), ὅπου παρουσιάζεται ἡ συμβολὴ τοῦ 'Αγίου 'Όρους στοὺς 'Εθνικοὺς 'Αγῶνες. *'Η Πολιτεία καὶ ἡ Διοίκηση τοῦ 'Αγίου 'Όρους* (σ. 111-125), ὅπου ἀναλύονται τὰ 188 ἄρθρα τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τοῦ 'Αγίου 'Όρους τοῦ 1924. Καὶ τέλος στὸ κεφάλαιο: *'Αθως καὶ ξένες ἐπιτροπές* (σ. 133-137) ὁ σ. ἐκθέτει κυρίως τὸ ἱστορικὸ τῆς ρωσικῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς.

Τὸ βιβλίον τοῦ Π. Συνάδου δὲν ἔχει ἐπιστημονικὲς ἀξιῶσεις. 'Ο ἴδιος ἄλλωστε ἀναφέρει ὅτι πρόκειται γιὰ ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις, πράγμα πού τὸ κατορθώνει θαυμάσια. Δὲν μπορούμε νὰ κρίνουμε τὸ γεγονός ὅτι γιὰ τὴν Μονὴ τῆς Μ. Λαύρας ἔχει μόνον μία σελίδα κείμενο, διότι καὶ ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι ἐκθέτει περιληπτικῶς τὶς πληροφορίες ἀπὸ τὸ κεφάλαιο περὶ τῆς Μονῆς Ζωγράφου καὶ ἐξῆς. 'Εξ ἄλλου ἡ ἀκριβὴς ὀρθογραφία τῆς λέξεως *Βατοπέδι* μὲ *αι* (Βατοπαίδι) ἀποτελεῖ λεπτομέρεια πού ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια ἐνὸς ταξιδιωτικοῦ ὁδηγοῦ. Τέλος, τὸ βιβλίον περιέχει πολλὰ φωτογραφία τῶν Μονῶν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΤΣΙΔΗΣ

Γ ε ω ρ γ ί ο υ Μ ό δ η, 'Ο Μακεδονικὸς 'Αγὼν καὶ ἡ νεότερη Μακεδονικὴ 'Ιστορία, Θεσσαλονίκη 1967, 8ον, σελ. XVI + 430. [Ἐκδοσις 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, σειρά «Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη», ἀριθμ. 26].

Παλαιμαχος ἀγωνιστῆς ὁ Γ. Μόδης εἶναι γνωστὸς καὶ στὸ εὐρὺ κοινό. 'Απὸ τὰ μαθητικὰ θρανία πῆρε τὰ ὅπλα καὶ στὰ βουνὰ τῆς Μακεδονίας γνώρισε τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς Μακεδονομάχους. 'Απὸ τότε φροντίζει νὰ εἶναι ἐνήμερος γιὰ κάθε δημοσίευμα ἐπὶ τοῦ Μακεδονικοῦ 'Αγῶνος.

'Επὶ πολλὰς δεκαετίες τὸ εὐρὺ κοινὸ γνώριζε μόνον «Τὰ μυστικὰ τοῦ Βάλτου» τῆς Π. Δέλα καὶ τὶς «Μακεδονικὲς 'Ιστορίες» (11 τὸν ἀριθμὸ) τοῦ Γ. Μόδη. Μερικοὶ ὑποστήριξαν ὅτι ὁ Γ. Μόδης θὰ προσέφερε περισσότερα στὴν ἱστορικὴ ἐπιστῆμη, ἂν «εἶχε τὴν πρόνοια νὰ παραπέμψη στὶς πηγὰς καὶ στὰ βοηθήματα»¹. Αὐτὸ ἀκριβῶς φροντίζει νὰ κάμῃ τώρα μὲ τὸ νέο ἔργο του.

1. Πρβλ. καὶ 'Α π. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, βιβλιοκρισία: Γ. Μ ό δ η, Μακεδονικὸς Ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, ('Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθμ. 9.), Θεσσαλονίκη 1950, 8ον, σελ. 323, «Μακεδονικά», τόμος δεῦτερος (1941 - 1952), Θεσσαλονίκη 1953, σ. 785.

Ὁ σ. τονίζει ὅτι ἔγραψε τὸ βιβλίον αὐτὸ γιὰ νὰ ὑπάρχη μία ὀλοκληρωμένη ἱστορία τῶν νεωτέρων χρόνων τῆς Μακεδονίας (σ. VII).

Μετὰ τὸν πρόλογο (σ. VII - XIII) καὶ τὴν βιβλιογραφία (σ. XV - XVI), ἀκολουθεῖ ἡ εἰσαγωγή ἢ ὅποια εἶναι ἀρκετὰ κατατοπιστικὴ στὴν προβληματολογία τοῦ Μακεδονικοῦ Ζητήματος.

Πρὶν μὴ ὁ σ. στὸ κυρίως θέμα του, δίνει μία παραστατικὴ εἰκόνα τῆς καταστάσεως στὴ Μακεδονία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἀναφέρεται στὰ ἐπιτεύγματα τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴ Μακεδονία στὶς κοινότητες τῆς Αὐστρουγγαρίας, στὴν ἑλληνικὴ ἐπίδραση στὸ Βελιγράδι, στὴν συμβολὴ τῆς Μακεδονίας στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ περιγράφει τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἀπὸ τὸ 1878 μέχρι τοῦ 1908 (σ. 8 - 270).

Ἀκολουθεῖ ἡ γλαφυρὴ ἐξιστόρηση¹ τοῦ κυρίως θέματος, τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος, σὲ γλώσσα τὴν ὁποία θὰ ὀνομάζαμε «Μόδιον»². Τὴν ἔκθεση τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος ὁ σ. τὴν διαιρεῖ (σύμφωνα μὲ τὴν γεωγραφικὴ διαίρεση τῆς Μακεδονίας) σὲ τρία μέρη, τῆς Δυτικῆς, τῆς Κεντρικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας.

Στὴν Δυτικὴ Μακεδονία ἐδρασαν κυρίως ἐντόπιοι ὀπλαρχηγοὶ βοηθούμενοι ἀπὸ τοὺς Κρήτες ὀπλαρχηγούς. Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀγιάστηκε ἀπὸ τὸν ἡρωϊκὸ θάνατον τοῦ Παύλου Μελά (σ. 271 - 329). Στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν εἶχε σὰν ἐπίκεντρο τὸν θρυλικὸ βάλτο τῶν Γιαννιτσῶν, ὅπου Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι ἔκαμναν μάχες καὶ «ναυμαχίες» (σ. 330 - 384). Καὶ τέλος στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν εἶχε σὰν ἐπίκεντρο τὴν πόλιν τῶν Σερρών. Ἐδῶ οἱ Βούλγαροι καταδίωξαν καὶ αὐτὸν ἀκόμα τὸν Πρόξενο τῆς Μεγάλης Βρεταννίας (σ. 385 - 407).

Ἐν τῷ μεταξὺ παρελαύνουν ἡρωϊκὲς μορφές οἱ ὁποῖες θέλησαν νὰ θυσιαστοῦν γιὰ τὰ ἱερὰ χόματα τῆς Μακεδονίας: Κώττας καὶ Βαγγέλης (σ. 169 - 181), Παῦλος Μελάς (σ. 221 - 234), Κώστας Γαρέφης (σ. 358), Τέλος Ἀγαπηνὸς — Καπετὰν Ἀγρας — (σ. 382 - 384), Μητρούσης (σ. 402 - 405), Παπαπασχάλης (σ. 406 - 407) καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Οἱ Ἕλληνες καὶ ξένοι ἐπιστήμονες, ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος, διαπιστώνουν ὅτι οἱ μακεδονομάχοι ὄχι μόνον «ξέρουν νὰ ζοῦν καὶ νὰ πεθαίνουν», ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐξακολουθοῦν, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι πρόγονοί των, νὰ χύνουν τὸ αἷμα τους γιὰ νὰ ὑπερασπίζον τὰ Ἱερά καὶ τὰ Ὅσια. Ὅταν ὁ Τσακαλάρωφ ζήτησε ἀπὸ τοὺς Πισοδερίτες 40 ψητὰ ἀρνιά, 300 ψωμιὰ καὶ 60 ὀκάδες τυρί, ἴσως δὲν εἶχεν ἐπίγνωση σὲ ποίους ἀπευθυνόταν, γιὰτὶ ἔλαβε τὴν ἑλληνοπρεπῆ ἀπάντησιν: «Τσακαλάρω, Δὲν σοῦ δίνομεν ἀρνιά. Δὲν σοῦ δίνομεν ψωμιὰ καὶ τυρί. Ἄν εἶσαι ἄνδρας, ἔλθὲ νὰ τὰ πάρης. Μολὼν λαβέ. (ὑπογραφή). Παπασταῦρος Τσάμης» (σ. 320).

Καὶ ἐφ' ὅσον δὲν κάμφθηκαν οἱ Ἕλληνες οὔτε μὲ τίς ραδιουργίες τοῦ Κ.Κ.Ε. κατὰ τὴν διπλῆ βουλγαρο-γερμανικὴ κατοχὴ τῶν ἐτῶν 1941 - 1944, τότε παρουσιάσθηκε ἡ ἴδρυση ἐνὸς Ψευδομακεδονικοῦ Κράτους. Ἀπὸ τὸ 1944 μέχρι σήμερον οἱ Σκοπιανοὶ παρουσίασαν καὶ «γλώσσα» καὶ... «ἐτυμολογικὸ λεξικό»!. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι ὅτι θέλουν, οἱ Σκοπιανοί, νὰ παρουσιάζωνται σὰν ἀδικημένοι. Ποῦ εἶναι ὅμως σήμερον οἱ

1. Περὶ τῆς λογοτεχνικῆς ἀξίας καὶ τοποθετήσεως τοῦ Γ. Μόδη πρβλ. καὶ Π. Σωτηρίου, Ἡ λογοτεχνικὴ Θεσσαλονίκη. Οἱ ἀναζητήσεις τῆς πεζογραφίας, «Μακεδονικὴ Ζωή», Θεσσαλονίκη, τεύχος 4ον (1966), σ. 18 - 19.

2. Πρβλ. καὶ Κ. Κ. Π(απολυίδης), Νέαι ἐκδόσεις τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, «Μακεδονικὴ Ζωή», τεύχος 21ον (1968), σ. 38.

έλληνικοί πληθυσμοί, και τὰ σχολεία τους, τοῦ Μοναστηρίου, τοῦ Κρουσόβου, τοῦ Μορίχοβου, τῆς Στρωμνίτης, τῆς Γευγελῆς καὶ τῆς Δοϊράνης: (σ. 427).

Τέλος ὁ σ., ἀναφερόμενος καὶ πάλιν στοὺς Σκοπιανούς, σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὅτι κατάφεραν τὴν ἀνατροπὴ καὶ τὴν διαστροφὴ τῆς ἀληθείας (σ. 428).

Καὶ συνεχίζει ὁ κ. Μόδης μὲ μία εὐχὴ μὲ τὴν ὁποία θὰ ἤθελα νὰ κλείσω τὸ σημείωμα αὐτό: «Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι ἡ ἡρεμία καὶ ἡ καλὴ θέληση θὰ βασιλεύσουν στὴν ταραγμένη καὶ πολύπαθη αὐτὴ γωνιά τῆς γῆς» (σ. 428).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ

Ἄθανασιίου Γρ. Γερομιχαλοῦ, Ἡ ἐθνικὴ δρᾶσις τοῦ μητροπολίτου Πελαγονίας Ἰωακείμ Φοροπούλου καὶ αἱ ἐκθέσεις αὐτοῦ, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ. η' + 142 + 6 πίνακες, [ἔκδ. Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, «Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθμ. 28].

Εἶναι γνωστὸς ὁ σ. καὶ ἀπὸ ἄλλες του δογματικὲς καὶ ἱστορικὲς μελέτες. Στὴ μελέτη του ὅμως αὐτὴ εἶχε τὴν ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονὴ νὰ ἐρευνήσῃ καὶ νὰ φέρῃ στὴ δημοσιότητα ὅ,τι σχετικὸ ὑπῆρχε, δημοσιευμένο ἢ ὄχι, γιὰ τὸν Ἰωακείμ Φορόπουλο.

Στὸν πρόλογο τοῦ ἔργου του (σ. 1 - 4) ὁ σ. τονίζει τὸν οἰκουμενικὸ χαρακτήρα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ποῦ συνετέλεσε ὥστε νὰ γίνῃ αὐτὸ «ὁ κοινὸς Πατὴρ πάντων τῶν Ὁρθοδόξων» καὶ «ἡ κεφαλὴ τῆς ὅλης Ὁρθοδοξίας», σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία μὲ τὴν σύσταση τῆς λεγομένης Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας (1872) διασάλεψε τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἔδαφος στὴ Μακεδονία καὶ ἐγίνε αἰτία θλιβερῶν σκηνῶν.

Τὸ ἔργο τοῦ κ. Γερομιχαλοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη: Στὸ πρῶτο μέρος (σ. 11 - 42) ἀναφέρονται γενικὰ περὶ τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας καὶ ὅλα τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν μητροπολίτη Ἰωακείμ Φορόπουλο. Στὸ δεῦτερο μέρος (σ. 43 - 137) ἀναφέρονται: α) Οἱ ἐκθέσεις τοῦ μητροπολίτη Ἰωακείμ, τοῦ ἐπισκόπου Πέτρας Αἰμιλιανοῦ καὶ τῶν Ἑλλήνων Προξένων τοῦ Μοναστηρίου καὶ β) ἡ διαμαρτυρία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, οἱ ἀποφάσεις Δημογεροντίας Μοναστηρίου, τὸ Καταστατικὸ τῶν Ἰδρυμάτων Μοναστηρίου καὶ στατιστικὸί πίνακες.

Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου (σ. 11 - 42) ὁ σ., μετὰ τὴν ἱστορικὴ ἀναδρομὴ περὶ τῆς Ἐπαρχίας Πελαγονίας (Μοναστηρίου) καὶ τῆς Μητροπόλεως Πελαγονίας (σ. 7 - 10), διαιρεῖ τὴν ὕλη σὲ δύο ὑποκεφάλαια. Στὸ πρῶτο ὑποκεφάλαιο (σ. 11 - 24) ἐκθέτει μὲ λεπτομέρεια ὅλες τὶς πληροφορίες (ἄγνωστες μέχρι τώρα καὶ γνωστὲς) γιὰ τὴν καταγωγὴ, τὶς σπουδὲς καὶ τὴν ἐθνικοεκκλησιαστικὴ δρᾶσις τοῦ μητροπολίτη Ἰωακείμ Φοροπούλου στὸ Μοναστήρι. Στὸ δεῦτερο ὑποκεφάλαιο (σ. 25 - 42) ἐκθέτει μὲ ἱστορικὰ τεκμήρια τὶς ἠμότητες τοῦ Βουλγαρικοῦ Κομιτάτου σὲ βάρος τοῦ ἐλληνορθοδόξου στοιχείου τῆς Μακεδονίας.

Τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ ἔργου (σ. 43 - 137) διαιρεῖται καὶ αὐτὸ σὲ δύο ὑποκεφάλαια. Τὸ πρῶτο ὑποκεφάλαιο περιλαμβάνει τὶς ἐκθέσεις τοῦ μητροπολίτη Ἰωακείμ (σ. 45 - 78), τὶς ἐκθέσεις τοῦ ἐπισκόπου Πέτρας Αἰμιλιανοῦ (ὁ ὁποῖος ἀργότερα δολοφονήθηκε σὰν μητροπολίτης Γρεβενῶν ἀπὸ τὰ ὄργανα τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὴ Μακεδονία) (σ. 78 - 88) καὶ τέλος τὶς ἐκθέσεις (ἀνέκδοτες μέχρι τώρα) τῶν Ἑλλήνων Προξένων τοῦ Μοναστηρίου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν (σ. 88 - 96).

Τὸ δεῦτερο ὑποκεφάλαιο (σ. 97 - 137) ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ διαμαρτυρία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ', ἡ ὁποία ἀναφέρεται στοὺς περιορισμοὺς τῶν δικαιοδοσιῶν τῶν μητροπολιτῶν τῆς Μακεδονίας (σ. 97 - 100). Κατόπιν ὁ σ. παρουσιάζει

δύο κώδικες τους οποίους βρήκε στο 'Ιστορικό 'Αρχείο Μακεδονίας της 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν και οἱ ὅποιοι ἀναφέρονται στή μητρόπολη Πελαγονίας. 'Ο σ. δημοσιεύει ἕνα τμήμα ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα ἀκόμη Πρακτικά τῆς Δημογεροντίας καθὼς και ἰδιόχειρο τοῦ μητροπολίτη Πελαγονίας 'Ιωακείμ 'Επαρχιακὸ Κανονισμὸ τῶν 'Ιδρυμάτων τοῦ Μοναστηρίου. 'Εξ ἄλλου δὲν παραλείπει νὰ ἀναδημοσιεύσει ὅσα ἔγραψε τότε ὁ ξένος τύπος σχετικὰ μὲ τὴν κατάσταση στή Μακεδονία (σ. 100 - 115).

Εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου τοῦ κ. Γερομιχαλοῦ παρατίθενται διάφοροι λεπτομερεῖς στατιστικοὶ πίνακες ἀπὸ τους ὁποίους παρουσιάζεται τόσο ἡ πλουσιώτατη ἐκπαιδευτικὴ και μορφωτικὴ δραστηριότητα τῶν 'Ελλήνων στὸ Μοναστήρι, ὅσο και τὰ ἀποτρόπαια ἐγκλήματα τοῦ Βουλγαρικοῦ Κομιτάτου κατὰ τὰ ἔτη 1903 - 1908 (σ. 115 - 118).

Τέλος, ὁ σ. εὐχεται στὸ τέλος τοῦ προλόγου του (σ. 4), ὅπως ἡ μελέτη του γιὰ τὸν μητροπολίτη Πελαγονίας 'Ιωακείμ Φορόπουλο ἀποτελέσει παράδειγμα πρὸς μίμηση και «εὐλαβὲς μνημόσυνον εἰς πάντας ἐκείνους, οἵτινες ἐθυσίασθησαν διὰ νὰ ζήσωμεν ἡμεῖς ἐλεύθεροι».

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΛΑΙΔΗΣ

Ἰωάννου Μ. Φουντούλη, Συμεών, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, τὰ λειτουργικὰ συγγράμματα, τ. Ι, Εὐχαὶ και ὕμνοι, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ. κδ' + 280. [Ἐκδοσις 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, 'Επιστημονικαὶ Πραγματεῖαι, Σειρὰ φιλολογικὴ και θεολογικὴ, ἀριθμ. 10].

'Ο κ. Φουντούλης εἶναι ἐντεταλμένος ὑφηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ 'Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. 'Εξ ἄλλου εἶναι γνωστὸς στὸ θεολογικὸ και φιλολογικὸ κόσμον ἀπὸ τὰ πολλὰ του δημοσιεύματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὸν κλάδο τῶν λειτουργικῶν σπουδῶν. 'Ο ζήλος τοῦ σ. γιὰ τις λειτουργικὲς μελέτες, χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ θρανία μὲ τὸ δάσκαλό του κ. Π. Ν. Τρεμπέλα, στὸν ὁποῖο και ἀφιερώνει τὴν ἐργασία του. 'Αργότερα, συμπληρώνει τὴν εἰδίκευσή του (Βέλγιο - Γαλλία - Δ. Γερμανία και 'Ιταλία) χρησιμοποιώντας ὅτι καλύτερο ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἡ Δ. Εὐρώπη στὸν κλάδο τῆς λειτουργικῆς, ἰδίως στὰ θέματα τῆς ὀνομαζομένης «λειτουργικῆς κινήσεως».

'Ο 'Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Συμεών (+ 1429) διακρίθηκε ὡς συγγραφεὺς δογματικῶν και λειτουργικῶν ἔργων. Εἶναι, ἄλλωστε, ὁ τελευταῖος σπουδαῖος ἐρμηνευτὴς τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν και ὁ συντάκτης ἐκκλησιαστικῶν εὐχῶν και ὕμνων τοῦ Βυζαντίου. Εἶναι ὁμοῦ γνωστὸς και ὡς λειτουργικὸς μεταρρυθμιστὴς.

'Ο κ. Φουντούλης ἦταν ὁ ἐνδεδειγμένος γιὰ μία τέτοια σοβαρὴ ἐργασία. 'Η πείρα του στὰ προβλήματα τῆς λειτουργικῆς στάθηκε πολὺτιμος σύμβουλος στὴν παρουσίαση τοῦ ἔργου τοῦ 'Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Συμεών. Τὸ 1966 τὸ 'Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου τῆς 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἐξέδωσε τὴν διατριβὴ του ὡς ὑφηγητοῦ¹. Στὴ διατριβὴ του ἐκείνη ὁ σ. ὑποσχέθηκε (σ. 27, σημ. 1) νὰ δώσει ἀργότερα στὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὰ ἀνέκδοτα λειτουργικὰ ἔργα τοῦ Συμεών. Τὸ σημερινὸ λοιπὸν ἔργο τοῦ κ. Φουντούλη εἶναι μία ἐκπλήρωση τῆς ὑποσχέσεώς του ἐκείνης, τὴν ὁποῖα

1. Ι. Μ. Φουντούλη, Τὸ λειτουργικὸν ἔργον Συμεών τοῦ Θεσσαλονίκης. (Συμβολὴ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς θείας λατρείας), 'Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, 'Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἀριθμ. 84, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 180 + 3 φωτογραφίες κωδίκων. Βλ. κριτικὴ τοῦ Γ. Ι. Μαντζαρίδη, στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνικά» 2 (1967) 458 - 460.

πραγματοποιεί με επιτυχία, αφού δημοσιεύει ανέκδοτα έργα με εισαγωγή και σχόλια σε κριτική έκδοση, σύμφωνα με τὰ 14 ανέκδοτα χειρόγραφα και 3 εκδόσεις σχετικών έργων του Συμεών, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν σήμερα (βλ. σ. 1β' - κα').

Ὁ πρῶτος τόμος τῶν ἀνεκδότων έργων τοῦ Συμεών, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή (σ. ζ'-κδ'), διαιρεῖται ἀπὸ τὸν σ. σὲ δύο μέρη : α) Τὶς εὐχές (σ. 1-72) καὶ β) τοὺς ὕμνους (σ. 75-266). Στὸ πρῶτο μέρος παρουσιάζει ὁ σ. 26 διάφορες εὐχές (σ. 1 - 69) καὶ μία ἀμφισβητούμενη· πρόκειται περὶ τῶν «αἰτήσεων τῶν λεγομένων ἐν λιτανείᾳ» (σ. 70 - 71). Στὸ δεύτερο μέρος, στοὺς ὕμνους, παρουσιάζει : 42 στιχηρά (σ. 75 -118), 8 δοξαστικά (σ. 119 - 122), 8 ἱαμβικά θεοτοκία (σ. 123 - 127), 21 καθίσματα (σ. 129 - 137), 4 κοντάκια καὶ οἴκους (σ. 139 - 141) καὶ ἓνα ἀμφισβητούμενο (σ. 141 - 142), 28 κανόνες (σ. 143 - 261) καὶ 12 ἔξαποστειλάρια (σ. 263 - 266). Στὸ τέλος τοῦ ἔργου ὁ σ. παραθέτει δύο χρήσιμους πίνακες : στὸν πρῶτο παρουσιάζει τὶς εὐχές «καθ' ὕλην» (σ. 267 - 268) καὶ στὸ δεύτερο τοὺς ὕμνους κατὰ τὴν ἑορτολογικὴ καὶ λειτουργικὴ τους σειρὰ (σ. 269 - 273).

Πολλαπλὴ σπουδαιότητα παρουσιάζουν τὰ ἔργα τοῦ Συμεών καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ συμβολὴ τοῦ κ. Φουντούλη :

1. *Ἐπιστημονική* : Διότι παρουσιάζουν μία ἄγνωστη μέχρι σήμερα πτυχὴ τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητος ἑνὸς βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως καὶ καταδεικνύουν τὴν ἰδιαίτερα σημαντικὴ συμβολὴ του στὴ βυζαντινὴ λειτουργικὴ γραμματεία. Οἱ εὐχές καὶ οἱ ὕμνοι τὸν παρουσιάζουν ἐφάμιλλο πρὸς τοὺς μεγάλους βυζαντινοὺς συγγραφεῖς τοῦ εἴδους του, ὄχι μόνο γιὰ τὴ σημαντικὴ ἔκταση τῶν ἔργων του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ποιότητα καὶ τὸ θεολογικὸ τους βάθος. Ἔτσι μὲ τὰ ανέκδοτα μέχρι τώρα συγγράμματά του ὁ Συμεών παίρνει τὴ θέση ποῦ τοῦ ἀνήκει μεταξὺ τῶν βυζαντινῶν λειτουργικῶν συγγραφέων, τῶν ὕμνογράφων καὶ αὐτῶν ἀκόμα τῶν διαρρυθμιστῶν τῆς ὀρθοδόξου λατρείας.

2. *Ἱστορικὴ καὶ τοπικὴ* : Μὲ τὴ δημοσίευσή τῶν ἀνεκδότων έργων τοῦ Συμεών, προβάλλεται ἡ μορφὴ ἑνὸς λόγιου καὶ λαμπροῦ ἱεράρχη τῆς Θεσσαλονίκης, ἱεράρχη ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ παραβληθῆ πρὸς τοὺς ἄλλους μεγάλους ἱεράρχες τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης, σὰν τὸν Εὐστάθιο, τὸν Νεῖλο Καβάσιλα καὶ Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ. Ἄλλωστε πολλὰ εὐχές ποῦ συνέταξε, ἀναφέρονται στὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του, π.χ. σὲ ἐπιδρομὲς, σὲ «λοιμοὺς», σὲ «λοιμοὺς», σὲ θεομηνίες κ.λ.π. Ἄλλες εὐχές ἀναφέρονται σὲ γιορτὲς καὶ σὲ πανηγύρεις ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως τῆς Ἁγίας Σοφίας, τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς Ἀχειροποιήτου. Ἄλλες πάλι σὲ λιτανεῖες ποῦ ἔγιναν κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν πόλη αὐτὴ, σὰν τὴ λιτανεία τῶν Βαῖων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῆς Ἰνδίκτου κ.λ.π. Ἰδιαίτερα σημαντικὴ εἶναι ἡ «ὑπὲρ τῶν βασιλέων» εὐχὴ στὴν ὁποία γίνεται σαφὴς ἀναφορὰ στὸ πολιτικὸ σχῆμα πρὶν ἀπὸ τὴν παράδοσή τῆς Θεσσαλονίκης στοὺς Βενετοὺς (σ. 18 - 20). Ἄλλωστε σὲ πολλὰ εὐχές διεκτραγωδεῖται ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ κατὰπτωση τῆς πόλεως, ἡ δυστυχία καὶ ἡ ἐσωτερικὴ γενικὰ κατάστασή της. Ὑμνοὶ τοῦ Συμεών ἀναφέρονται σὲ τοπικοὺς ἁγίους, ὅπως στὸν ἅγιο Δημήτριο, τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ κ.ά.

3. *Πρακτικὴ* : Διότι οἱ εὐχές καὶ οἱ ὕμνοι τοῦ Συμεών μποροῦν νὰ πλουτίσουν τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀκολουθίες καὶ τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ νὰ συμπληρώσουν διάφορες ἐλλείψεις μὲ νέα πρωτότυπα κείμενα ἄγνωστα μέχρι σήμερα.

Ὁ δεύτερος τόμος τῶν ἀνεκδότων έργων τοῦ Συμεών, ποῦ μένει νὰ παρουσιάσῃ ὁ κ. Φουντούλης, θὰ περιέχῃ τὰ ἔργα τοῦ Συμεών ποῦ ἀναφέρονται στὸ λεγόμενο : «*Τυπικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης*».

Ἰωάννου Ε. Ἀναστασίου (ἐπιμελεία), *Κυρίλλω καὶ Μεθοδίῳ τόμος ἐόρτιος ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ καὶ ἑκατοστῇ ἐτηρίδι* (ἐκδ. Ἱερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης — Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) μέρος πρῶτον, *Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1966, 8ον, σελ. η' + 344 + 7 πίνακες, μέρος δευτέρον, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1968, 8ον, σελ. η' + 365.*

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τὸ 1962 διοργανώθηκαν στὸ Σάλτσμπουργκ, Βατικανό, Κλήβελαντ, Σόφια καὶ Πράγα πανηγυρικές ἐορτές μετὰ τὴν εὐκαιρίαν τῆς συμπληρώσεως 11 αἰώνων ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Κωνσταντίνου (Κυρίλλου) καὶ Μεθοδίου.

Στῇ Θεσσαλονίκῃ, ἰδιαίτερη πατρίδα τῶν δύο Ἑλλήνων ἱεραποστόλων, διοργανώσαν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1966 πανηγυρικές ἐορτές ἢ Μητρόπολις τῆς πόλεως καὶ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου.

Στὶς ἐκδηλώσεις αὐτές, τίς ὁποῖες ἐτίμησαν μετὰ τὴν παρουσίαν τους οἱ Α.Α. Μ.Μ. οἱ Βασιλεῖς, πῆραν μέρος ἐκπρόσωποι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολην, τὴν Κρήτην, τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν Ἀντιόχειαν, τὸ Ὄρος Σινᾶ, τὴν Ε.Σ.Σ.Δ., τὴν Κύπρον, τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, τὴν Σερβίαν, τὴν Ρουμανίαν, τὴν Βουλγαρίαν, τὴν Πολωνίαν, τὴν Φινλανδίαν, τὴν Τσεχοσλοβακίαν, τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν Οὐγκάντα, τὸ Βατικανόν, τὴν Ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν, τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν, τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης, τὸ Ὀρθόδοξον Θεολογικόν Ἰνστιτούτον τῶν Παρισίων καὶ τίς μονὲς Κρυπτοφέρης (Ἰταλίας) καὶ Σεβερὸν (Βελγίου). Τέλος, ἔλαβαν μέρος δημοσιογράφοι διεθνῶν πρακτορείων εἰδήσεων κ.π.ά.

Οἱ ἐορτές, στῇ Θεσσαλονίκῃ, πλαισιώθηκαν μετὰ μίαν σειράν ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων¹.

Μία ἀπὸ τίς φροντίδας τῆς Διοργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς ἦταν καὶ ἡ ἐκδόσις ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδος μετὰ ἄρθρα σχετικὰ πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον τῶν δύο Ἑλλήνων Θεσσαλονικέων².

Παρακάτω, παρουσιάζομε γιὰ τοὺς ἀναγνώστες τῶν «Μακεδονικῶν» τοὺς δύο τόμους.

Πρῶτος τόμος.

Ὁ πρῶτος τόμος ἀρχίζει μετὰ σύντομον πρόλογον (σελ. ζ' - η') τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς ἐκδόσεως, καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου, Ἰωάννου Ε. Ἀναστασίου, καὶ περιέχει δέκα τρία ἄρθρα.

Ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρον τοῦ καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Παναγ. Κ. Χρήστου, *Ἐπιδιώξεις τῆς Ἀποστολῆς Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην*, (σελ. 1-28). Ὁ σ. ἀναλύει τὴν βιογραφίαν τῶν δύο Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν καὶ ἀσχολεῖται περισσότερο μετὰ τὸ ἔργον τῆς ἱεραποστολῆς, ἀλλὰ καὶ

1. Γιά τίς λεπτομέρειες τῶν ἐορτῶν βλ. τὸ εἰδικόν τεύχος τοῦ ὄργανου τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης: «*Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*», Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1966: «*Ἐλθὰ βῆς προσφορὰ ἐπὶ τῶν ἐορτασμῶν τῆς 1100ετηρίδος τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου φωτιστῶν τῶν Σλαίων*».

2. Ἀπὸ τὸν Πρόλογον (Ἱ. Ε. Ἀναστασίου) τοῦ δευτέρου τόμου (σ. ζ'), πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ μετάφρασις τῶν βίων τῶν δύο ἀδελφῶν προετοιμάστηκε. Δὲν δημοσιεύθηκε ὁμως γιὰ τεχνικοὺς λόγους. Ἡ μετάφρασις αὐτὴ θὰ δημοσιευθῇ στὴν Ἐπετηρίδα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου.

τις δυσκολίες οργάνωσης των πρώτων ιεραποστολικών εκκλησιαστικών κέντρων στη Κεντρική Ευρώπη.

Ἐπανερχεται ὁ καθηγητῆς Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου, μὲ τὸ ἄρθρο, *Ἡ κατάστασις τῆς παιδείας εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Θ' αἰῶνος*, (σελ. 29-77). Κατὰ τὸν σ. ἡ παιδεία στὸ Βυζάντιον κατὰ τὸν Θ' αἰ. καλλιεργήθηκε μὲ ἐπιμέλεια ἀφοῦ ἡ λάμψη τῆς παιδείας ἐκείνης ἔφθασε ἕως καὶ τοὺς Ἄραβες. Ἐξ ἄλλου, μεγάλες μορφές παρουσιάστηκαν τὸν Θ' αἰ. ὅπως οἱ Θεόφιλος, Βασίλειος Α', Φώτιος, Κύριλλος καὶ Μεθόδιος χωρὶς νὰ παραλείψῃ κανεὶς καὶ τὸ πανεπιστήμιον τῆς Μαγναύρας.

Στὸ ἐπόμενο ἄρθρο, τοῦ καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου καὶ σήμερα ὁμοτίμου καθηγητοῦ, Β. Ν. Τατάκη, *Φώτιος ὁ μέγας ἀνθρωπιστής* (σελ. 79-111), ἀναλύεται ἡ παιδεία τοῦ Πατριάρχου Φωτίου καθὼς καὶ ἡ θέση ἐκείνου ἀπέναντι στὴ φιλολογία καὶ φιλοσοφία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὅταν ἐξετάζουμε τὸ ἔργο τῶν Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν ἴσως παραβλέπουμε καὶ τὸν ρόλο τῶν εκκλησιαστικῶν μορφῶν στὴν ἀνάπτυξη τῆς «θύραθεν» παιδείας. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ συμβολὴ τοῦ σ. ὅτι ἐπισημαίνει τὸ ρόλο τοῦ Πατριάρχου Φωτίου στὴ διαμόρφωση ἀντικειμενικῶν ιεραποστολικῶν συνειδησέων.

Στὸ ἄρθρο ποὺ ἀκολουθεῖ, τοῦ καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου καὶ σήμερα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Τὸ ἔργον τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐξ ἐπόψεως λειτουργικῆς* (σελ. 113-137), παρουσιάζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ τεράστιος ἀγῶνας τῶν δύο ιεραποστόλων γιὰ τὴν ἴδρυση καὶ χρῆση τῆς τοπικῆς γλώσσας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ πάλι ὥστε νὰ πεισθῇ ἡ Ρώμη καὶ νὰ μὴν ἐπιβάλλῃ τὴ λατινικὴ γλώσσα. Κλασσικὸ θὰ παραμείνῃ ἀπὸ τότε τὸ παράδειγμα αὐτὸ τῶν δύο ιεραποστόλων στὸ θέμα τῆς φιλελευθέρως καὶ δημοκρατικῆς χρησιμοποίησεως τῶν ἐκχριστιανισθέντων ὑπὸ Ὁρθοδόξων, καὶ μάλιστα Ἑλλήνων, λαῶν.

Ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Ἰωάννου Καραγιαννοπούλου, *Τὸ ἱστορικὸν πλαίσιον τοῦ ἔργου τῶν Ἀποστόλων τῶν Σλάβων* (σελ. 139-152), ὅπου ὁ σ. ἐκθέτει σὲ δέκα σημεῖα ὅλα τὰ προβλήματα τὰ ὅποια παρουσιάζονται, διαγράφοντας τὰ ἱστορικὰ πλαίσια τῆς ἐκκινήσεως τοῦ ἔργου τῶν δύο ἀδελφῶν. Ὁ σ. ἀσχολεῖται κυρίως μὲ τὸν ιεραποστολικὸ ἄξονα ὁ ὅποιος δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ Βυζάντιον πρὸς τὴ Μ. Μοραβία καὶ ἀπὸ τὴ Γερμανία πρὸς τὴ Βουλγαρία. Τέλος παρουσιάζει τὶς δυσκολίες τοῦ ιεραποστολικοῦ ἔργου τοῦ Μεθοδίου ἐξ αἰτίας τῶν λατίνων κληρικῶν καὶ ἡγεμόνων.

Μὲ τὸ ἄρθρο τοῦ καθηγητοῦ Ἰ. Καραγιαννοπούλου συμπληρώνεται ὁ κύκλος τῶν ἀναλύσεων τῆς γενικῆς προβληματολογίας σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῶν δύο Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν. Ἀκολουθοῦν μελέτες μὲ εἰδικὰ θέματα.

Ὁ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πράγας Antonin Dostál μὲ τὸ ἄρθρο του: *La tradition Cyrillo - Methodienne en Moravie* (σελ. 153-182), παρουσιάζει τὶς σχέσεις τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Μεγάλης Μοραβίας καὶ τὶς μελέτες ποὺ ἔγιναν στὴν Τσεχοσλοβακία σχετικὰ μὲ τοὺς δύο Θεσσαλονικεῖς ιεραποστόλους ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ Τσεχοσλοβακικοῦ κράτους μέχρι σήμερα.

Ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Novi Sad, Djordje Srp. Radojičić, μὲ θέμα: *Traditions Cyrillo - Methodiennes chez les Serbes* (σελ. 183-209). Ὁ σ. ἐκθέτει ὅτι οἱ Σέρβοι, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι Σλάβοι τῆς Βαλκανικῆς, δὲν εἶχαν γραφὴ ὡς τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ Θ' αἰ. (σ. 185) καὶ τὴν ἔλαβαν ἀπὸ τὸν «Ἑλληνα Κύριλλον» (σ. 187). Ὑστερα ἀναλύει τὶς σχέσεις Βυζαντίου καὶ Σέρβων κατὰ τὸν Θ' αἰ. καὶ τὴ γνωριμία τῶν Σέρβων μὲ τὸ γλαγολιτικὸ καὶ ἀργότερα τὸ κυριλλικὸ ἀλφάβητο (σ.

199). Τέλος παρουσιάζει τὸν ρόλο τῆς παλαιοσλαβονικῆς σάν υπόστρωμα ὄλων τῶν σλαβικῶν γλωσσῶν καὶ τὶς μελέτες οἱ ὁποῖες ἔγιναν στὴ Σερβία σχετικὰ μὲ τοὺς δύο Θεσσαλονικεῖς ἱεραποστόλους.

Ἐνῶ οἱ δύο παραπάνω ἐπιστήμονες ἀσχολοῦνται μὲ ἱστορικοφιλολογικὰ θέματα, ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ Γάλλου ὀρθοδόξου ἀρχιμανδρίτου ἀπὸ τὸ Παρίσι Pierre L'Huillier, *Les relations Bulgaro - Byzantines aux IXe - Xe siècles et leurs incidences ecclésiastiques* (σελ. 211-232), ὅπου ὁ σ. ἀσχολεῖται κυρίως μὲ τὴν ἀναγέννηση στὴ Βουλγαρία τὸν Θ'-Ι' αἰ. καὶ τὶς διαμάχες τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὴ Ρώμη στὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα τῆς Βουλγαρίας. Κατὰ τὸν σ. ἡ ἀναγέννηση ἐκείνη στὴ Βουλγαρία ὀφείλεται στοὺς ἀδελφούς Κύριλλο καὶ Μεθόδιο. Ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἐκείνη σύνθεση πραγματοποιήθηκε στὴ Βουλγαρία καὶ μεταφέρθηκε στὴν Κάτω Ρωσία, ὅπου ἔδωσε καὶ τὴν διαμόρφωση τῶν ἐκεῖ ἐκκλησιαστικοπολιτιστικῶν πλαισίων.

Ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Γεωργίου Ταξ. Κόλια, *Ἦσκησεν ὁ Αὐτοκράτωρ Βασίλειος ὁ Α' ἐξελληνιστικὴν πολιτικὴν ἔναντι τῶν Σλάβων;* (σελ. 233-239). Ὁ σ. ἀφοῦ ἀναλύει καὶ ἐρμηνεύει τοὺς ὅρους «*γραικόσας*» καὶ «*εἰσλαβόθη*» τοῦ χωρίου τῶν Τακτικῶν τοῦ Λέοντος, ἀπαντᾷ ἀρνητικῶς εἰς τὸ ἐρώτημα.

Ὁ Ὀρθόδοξος καὶ ἑλληνομαθῆς Πρωθιερεὺς ἀπὸ τὴ Βουδαπέστη Feriz Berki, *Δύο ἐπεισόδια τοῦ βίου τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου σχετιζόμενα μὲ τὴν προϊστορίαν τῶν Οὐγγρων* (σελ. 241-248), ἀσχολεῖται μὲ τὴν παρουσίαση δύο χρονικῶν τοῦ Θ'-Ι' αἰ. Πρόκειται περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Μεθοδίου καὶ εἰδικότερα σὲ ὅ,τι ἀναφέρονται τὰ δύο αὐτὰ χρονικὰ ὡς πρὸς τὴν Οὐγγαρία.

Ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Κωνσταντῖνος Γ. Μπόνης, *Οἱ Ἁγιοὶ Κύριλλος καὶ Μεθόδιος οἱ τῶν Σλάβων Ἀπόστολοι καὶ ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης (Συμβολὴ πρὸς διαλεύκανση τοῦ προβλήματος τοῦ οἴκου τῶν Ἁγίων καὶ ἐρμηνεῖα ὠρισμένων ψηφιδωτῶν καὶ ἐπιγραφῶν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης)* μελέτη πρώτη (σελ. 249 - 289), αἰτιολογεῖ τὴν ἑλληνικὴ καταγωγή τῶν δύο Θεσσαλονικέων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου μὲ βάση κυρίως τὴν ἐρμηνεῖα τῶν παραστάσεων τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Ἱ. Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Marin Tadin, *La glagolite («glagoljica») en Istrie, Croatie et Dalmatie depuis ses débuts jusqu'à son approbation, limitée et bien définie, par le Saint - Siècle (1248 et 1252)* (σελ 291 - 329), ἀσχολεῖται μὲ τὴ διάδοση τοῦ γλαγολιτικοῦ ἀλφαβήτου στὴν Ἰστρία, Κροατία καὶ Δαλματία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐμφάνισεως τοῦ ἀλφαβήτου ὡς τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰ.

Καὶ κλείνει ἡ συλλογὴ τῶν ἄρθρων τοῦ πρώτου τόμου μὲ τὸ ἄρθρο τῆς Δ. Hemmerding — Ἡλιάδου, *La représentation iconographique de Cyrille et Méthode* (σελ. 330-344 + VII πίνακες), ὅπου ἡ σ. παρουσιάζει ὅλο τὸ πρόβλημα τῆς εὐροτολογίας καὶ τῆς εἰκονογραφίας τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, τόσο στὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία ὅσο καὶ στὴν Ἀνατολική.

Δεύτερος τόμος.

Ὁ Δεύτερος τόμος περιέχει δέκα πέντε μελέτες στὶς ὁποῖες προτάσσεται σύντομη εἰσαγωγή τοῦ καθηγητοῦ Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου (σελ. ζ' - η').

Ἡ συλλογὴ τῶν ἄρθρων ἀρχίζει μὲ τὴν μελέτη τοῦ καθηγητοῦ τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Νικόλαου Ι. Πανταζοπούλου, *Νομοθετικὸς ἀνταγωνισμὸς εἰς τὸ Βυζάντιον (ἀπὸ τοῦ 8ου ἕως καὶ τοῦ 10ου μ.Χ. αἰ.)*. (σελ. 1 - 30). Ὁ σ. ἐκθέτει τὶς συνθήκες μὲ τὶς ὁποῖες ἐκδηλώθηκε ὁ ἀνταγω-

νισμός τῶν νομοθετικῶν προσπαθειῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῶν Ἰσαύρων καὶ τῶν Μακεδόνων, τὴν ἀντίθεση μεταξύ τῶν διαπλαστικῶν πηγῶν τοῦ Δικαίου (νόμος καὶ ἔθιμος) καὶ τὴν ἐπίδραση τῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας στοὺς σλαβικοὺς λαούς. Τέλος ἀναφέρει τὶς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὴν ἀδυναμία συγκερασμοῦ τῶν ἀντιθέσεων τῶν παραπάνω νομοθετικῶν προσπαθειῶν.

Ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ Damian P. Bogdan, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βουκουρεστίου, *La vie et l'oeuvre des frères Constantin - Cyrille et Méthode* (σελ. 31-82), ὅπου παρουσιάζεται ἡ δράση καὶ ἡ ἐπίδραση τῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου στοὺς Ἕλληνες, Σλάβους, Ρουμάνους καὶ Λιθουανούς. Πηγές γιὰ τὴ δράση καὶ τὴν ἐπίδρασή τους εἶναι κατὰ τὸν σ. τὰ χειρόγραφα τὰ ὁποῖα ἔχουμε καὶ οἱ θρύλοι. Ἀναλύει ὁ σ. τὶς θεωρίες γιὰ τὴν ἐθνικότητά τους καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἑλληνικὴ καταγωγή τους (σ. 40). Τέλος παρουσιάζει τὰ προβλήματα τοῦ γλαγολιτικοῦ καὶ κυριλλικοῦ ἀλφαβήτου καὶ τὸ φιλολογικὸ ἔργο τῶν δύο ἀδελφῶν.

Μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικότητος τῶν δύο ἀδελφῶν ἀσχολεῖται καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Ἀντώνιος - Αἰμίλιος Ν. Ταχιάος, *Ἡ ἐθνικότης Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου κατὰ τὰς σλαβικὰς πηγὰς καὶ μαρτυρίας* (σελ. 83-132). Ὁ σ. στηρίζεται κυρίως στὶς σλαβικὲς πηγές τοῦ 9ου αἰ. καὶ στὸ θρυλικὸ στοιχείο τῶν μεταγενεστέρων πηγῶν. Ἀποδεικνύει ὅτι οἱ δύο Θεσσαλονικεῖς ἀδελφοὶ ἦταν Ἕλληνες καὶ ἀντικρούει τὴν πολιτικὴ σκοπιμότητα μιᾶς μερίδος Σλάβων ἐπιστημόνων περὶ τῆς σλαβικῆς καταγωγῆς τῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου.

Ἡ Δ. Hemmerding - Ἡλιάδου, στὸ ἄρθρο τῆς, *Imagination et réalité dans l'histoire de Cyrille et Méthode* (σελ. 133-159), παρουσιάζει καὶ κρίνει ὀρισμένα περιστατικὰ τῆς βιογραφίας τῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου μὲ βάση ἑλληνικὲς σλαβικὲς καὶ λατινικὲς πηγές καὶ ἐκθέτει τὸ ἱστορικὸ τῆς τιμῆς τὴν ὁποία ἀποδίδει στοὺς δύο Ἅγιους ἀδελφούς κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία (Ἑλληνικὴ - Σλαβικὴ καὶ Λατινικὴ).

Ὁ J. Basica, (+ 11.4.68) (Πράγα) στὸ ἄρθρο του, *L'Oeuvre juridique des SS. Constantin - Cyrille et Méthode* (σελ. 161 - 175), ἐκθέτει τὰ προβλήματα ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς μεταφράσεως, ἀπὸ τὸ Μεθόδιο, τοῦ Νομοκάνονα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ στὴ σλαβονικὴ. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Κύριλλος διόρθωσε γιὰ τοὺς ἡγεμόνες τῆς Μ. Μοραβίας τὸ «*Zakon Sudnyj ljudem*» (Νόμος γιὰ τὴν δίκασιν τῶν πολιτῶν). Τέλος ἀναλύει τὸ περιεχόμενον τοῦ παλαιοσλαβονικοῦ χειρογράφου «*Λόγος τοῦ Μεθοδίου πρὸς τοὺς ἔχοντας δικαστικὴν ἐξουσίαν ἡγεμόνας*», τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀρχαιότερον ἀπὸ ὅλα τὰ περὶ δικαίου σλαβικὰ χειρόγραφα καὶ γνωστὸ στοὺς εἰδικούς ὡς «*Glagolita Clozianus*».

Ὁ Tr. Ionescu - Nicou, (Βουκουρέστι) στὸ ἄρθρο του, *Sur la tradition Cyrillo-Méthodienne dans l'histoire des Slaves occidentaux* (σελ. 177-192), παρουσιάζει τὴν δυτικὴ προπαγάνδα τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξύ τῶν Σλάβων τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης καὶ τὴν εἰσαγωγή τῆς Ὁρθοδοξίας μὲ τὴν μέριμνα τοῦ ἡγεμόνος τῶν Τσέχων καὶ Μοραβῶν Rostislav. Ἐξ ἄλλου ἀναφέρει τὴν ἐπίδραση τῆς διδασκαλίας τῶν δύο Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν στὴ κοινωνικὴ καὶ θρησκευτικὴ ζωὴ τῶν Σλάβων τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης.

Ἐπανερχεται ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Damian P. Bogdan μὲ τὸ ἄρθρο του, *L'Oeuvre de Constantin - Cyrille et de son frère Méthode en Roumanie* (σελ. 193 - 209). Ὁ σ. ἀναφέρεται κυρίως στὴν ἀνάπτυξη τῶν σπουδῶν σχετικὰ μὲ τὸν Κύριλλο καὶ Μεθόδιο στὴ Ρουμανία (ἀνάπτυξη παλαιοσλαβικῶν σπουδῶν, ἔκδοσις περιοδικῶν, σύγκλησις συνεδρίων σχετικῶν μὲ παλαιοσλαβικὲς σπουδές κ.λ.π.).

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Petre S. Nasturel, (Βουκουρέστι) στὸ ἄρθρο του, *Un vestige Cyrillo - Méthodien dans la toponymie de la Transylvanie en 1068* (σελ. 211 - 216),

ἀναλύει την ἱστορία τοῦ τοπωνυμίου «*Kyrielis*» τῆς Τρανσυλβανίας, ὅπου ἐγινε τὸ 1068 ἡ ἐπίθεση τῶν Οὐννων ἐναντίον τῆς περιοχῆς αὐτῆς, σὰν ἡχῶ ἀπὸ τὸ «*Kύριε Ἑλέησον*» τῆς «*Κυρίλλο - Μεθοδιανῆς λειτουργίας*» ποῦ γνώριζαν (τὸ ἔτος 1068) οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς.

Ὁ S o l o n S. C o n t o u m a s, πρῶτος γραμματεὺς τῆς Ἑλληνικῆς Β. Πρεσβείας τῶν Παρισίων, *En grec ou en slavons, Moyens de propagation de la foi et de l'écriture dans l'Europe centrale et dans les Balcons* (σελ. 217-234), ἐξαίρει τὴν ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὸ ρόλο τὸν ὁποῖο διεδραμάτισαν στοὺς ἄλλους λαούς, ἰδίως ὁμοῦ στοὺς Σλάβους τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ἡ χρησιμοποίησις τῶν τοπικῶν διαλέκτων καὶ γλωσσῶν ἀπὸ τοὺς δύο Ἑλληνας ἱεραποστόλους, δεῖχνει τοὺς εὐρεῖς ἱεραποστολικούς καὶ πολιτιστικούς ὀρίζοντες τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ I o a n P a t r u t, (Cluj) στὸ ἄρθρο του, *Calques slaves et grecs en roumain* (σελ. 235 - 243), ἀναφέρεται στὴν ἐπίδραση τῆς σλαβονικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς στὰ ἀρχαῖα ρουμανικὰ κείμενα καὶ χειρόγραφα καὶ παραθέτει ἕναν ἐνδιαφέροντα κατάλογο αὐτῶν τῶν ρουμανικῶν χειρογράφων.

Μὲ τὴν ἐπίδραση στὴ Ρουμανία ἀσχολεῖται καὶ ὁ G. M i h a i l a, στὸ ἄρθρο του, *La diffusion dans les pays Roumains des écrits sur la vie et l'activité des frères Cyrille et Méthode de Thessalonique* (σελ. 245 - 263), ὅπου παρουσιάζει, μὲ συντομία, τὰ ρουμανικὰ χειρόγραφα τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῶν θεσσαλονικέων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου καὶ ἐκθέτει τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν τῶν χειρογράφων, ὑπογραμμίζοντας τὴν συμβολὴ τῶν Ρουμάνων ἐπιστημόνων στὴ διατήρησις καὶ διάδοσις τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν ντοκουμέντων.

Μὲ τὴν διάδοσις τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου στὴ πατρίδα του (Βουλγαρία) ἀσχολεῖται καὶ ὁ C h r i s t o K o d o v, *L'Oeuvre littéraire des disciples des Saints Cyrille et Méthode en Bulgarie* (σελ. 265 - 287). Ὁ σ., ἀφοῦ ἀναλύει τὴν ἐποχὴ τῆς γενέσεως τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου τῶν μαθητῶν τῶν δύο Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν, παρουσιάζει τὴν φιλολογικὴ δραστηριότητα τῶν Ἁγίων Κλήμεντος καὶ Ναοῦμ Ἀχρίδος, καθὼς καὶ τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Γρηγορίου. Τὸ φιλολογικὸ ἔργο τῶν δύο τελευταίων, ὁ σ. τὸ συμπεριλαμβάνει στὸ ἔργο τοῦ κύκλου τῶν μαθητῶν τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου.

Ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ E m i l e T u r d e a n u, Ρουμάνου ἐπιστήμονος ὁ ὁποῖος ζεῖ στὸ Παρίσι, *La vision d'Isaie, Tradition orthodoxe et tradition hérétique* (σελ. 319 - 347), τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ ὅλη τὴ δομὴ τῆς συλλογῆς τῶν ἄρθρων σχετικὰ μὲ τοὺς Ἁγίους Κύριλλο καὶ Μεθόδιο. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἄρθρου ἔχει γιὰ ἀντικείμενον τὴν «*Ὁραση τοῦ Ἡσαΐου*», ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀνεξάρτητο τμήμα τῆς «*Ἀναλήψεως τοῦ Ἡσαΐου*». Ὁ σ. ἐκθέτει τὰ προβλήματα τοῦ κειμένου καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὸ δογματικὸν τοῦ περιεχομένου. Ἐξ ἄλλου ἐξετάζει καὶ τὰ φιλολογικὰ προβλήματα τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου σὲ σχέση μὲ τὸ διορθωμένον κείμενον (ἑλληνικὸν - σλαβονικὸν - λατινικόν).

Στὸ ἄρθρο ποῦ ἀκολουθεῖ, ἡ H e n r i e t t e O z a n e, *Aperçu bibliographique Cyrille - Méthodien 1940-1965* (σελ. 319-347), δίνει κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰ ἕνα βιβλιογραφικὸν πῖνακα, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1940 - 1965, τῶν ἐκδόσεων τῶν ὁποίων ἔχουν σχέση μὲ τοὺς δύο Θεσσαλονικεῖς Ἁγίους, παραθέτοντας συγχρόνως καὶ σύντομη περίληψιν τοῦ περιεχομένου τῶν¹.

1. Ὅπως εἶναι γνωστό, γιὰ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία μέχρι τοῦ 1940 ἔχομε τὰ ἐξῆς ἔργα: G. A. J l j i n s k i j, *Opust sistematičeskoj Kirillo - Metodievskoj bibliografii*, Sofia 1934 καὶ M. P o p r u z e n k o - S. R o m a n s k i, *Kirilometodievaska bibliografija*

Τέλος ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Cluj, M i h a i l D a n, *Cyrille et Méthode dans l'Historiographie Tchécoslovaque des dernières années (1963 - 1966)* (σελ. 349 - 365), εκθέτει τὰ σχετικά με τοὺς Ἀγίους Κύριλλο καὶ Μεθόδιο δημοσιεύματα στὴ Τσεχοσλοβακία μεταξύ τῶν ἐτῶν 1963 - 1966. Παράλληλα ὁμως ἀναφέρει διεξαγωγὲς ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν καὶ συγκλήσεις ἐπιστημονικῶν συνεδρίων στὴν Τσεχοσλοβακία, τὰ ὅποια ἔδωσαν μίαν ὄθηση στὶς σχετικὲς μελέτες. Τέλος ἀξιολογεῖ τὴν ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ δραστηριότητα τῶν μελετῶν αὐτῶν στὴ πατρίδα του καὶ ὑπογραμμίζει τὴν ἀνάγκη τῆς συνεχισέως τῶν.

Μὲ τὴν ἔκδοση αὐτῶν τῶν δύο ἐπιστημονικῶν τόμων περὶ τῶν Ἀγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, παρουσιάζεται μία πολύτιμη ἱστοριοθεολογικοφιλολογικὴ συμβολὴ στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα τῶν δύο Ἑλλήνων ἱεραποστόλων. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, νομίζουμε ὅτι ἀξίζει κάθε ἐπαινος στὴν Ἰ. Μητρόπολη Θεσσαλονίκης καὶ στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου.

Ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς 1100ετηρίδος καὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν δύο τόμων ἐκλήθησαν οἱ ἐπιστήμονες νὰ γράψουν τὰ ἄρθρα τοὺς σὲ μία ἀπὸ τὶς εὐρωπαϊκὲς γλώσσες. Κατὰ συγκυρία, οἱ μελέτες, ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς, παρουσιάζονται ὅλες στὴ γαλλικὴ. Δὲν παραμένει μήπως καὶ σήμερα ἡ γαλλικὴ ἢ γλώσσα τῆς διπλωματίας ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς συνεννοήσεως;

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΔΙΔΗΣ

Δ η μ. Ν. Παπαναοῦμ, *Λαογραφικά Σιατίστης*, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ. 80, εἰκόνες 8. [Ἐκδοσις Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθμ. 27].

Θερμὴ ἀγάπη πρὸς τὴν γενέτειρα Σιάτιστα ὤθησε τὸν κ. Δημήτριο Παπαναοῦμ στὴν ἀπόφαση νὰ συλλέξη, νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ δημοσιεύσῃ μέρος τῶν λαογραφικῶν τῆς στοιχείων. Ἄν καὶ ἔγιναν παλαιότερα ἀνάλογες ἐργασίες ἀπὸ ἄλλους φίλους τῆς λαϊκῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Σιάτιστας, ἡ μικρὴ τούτη σύμμικτη ἐργασία τοῦ κ. Παπαναοῦμ ὄχι μόνον δὲ φαίνεται νὰ εἶναι περιττὴ, ἀφοῦ συμπληρώνει τὸ ἤδη θησαυρισμένο ὕλικό, ἀλλὰ καὶ πολὺ χρήσιμη· οἱ καλὲς συλλεκτικὲς λαογραφικὲς ἐργασίες ἀποτελοῦν πάντοτε προσφορά στὴν ἐπιστήμη.

Ἄσπγγ. ἀρχίζει μὲ τὰ «ἔθιμα τοῦ ἀρραβῶνα καὶ τοῦ γάμου», προχωρεῖ στὰ «γιατροσόφια-ξόρκια-γητέματα», παραθέτει ἕνα θρύλο μὲ τίτλο «γιατὶ δὲν τούρκεψε ἡ Σιάτιστα», συνεχίζει μὲ λίγα «τραγούδια» καὶ τελειώνει μὲ «ἠθογραφικὰ ἀφηγήματα» καὶ γλωσσάριο ἀπὸ τὸ σιατιστινὸ ἰδίωμα. Τὰ κείμενα συνοδεύονται ἀπὸ ὑποσημειώσεις μὲ τὶς ὁποῖες ἐπιχειρεῖται, κυρίως, παραλληλισμὸς ὀρισμένων νεωτέρων συνηθειῶν καὶ ἐθίμων πρὸς ἀρχαῖα καὶ βυζαντινὰ· τέλος δίνεται βιβλιογραφία ἡ ὅποια ὁμως ἀναφέρεται γενικὰ στὴν ἐπιστήμη τῆς λαογραφίας ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Φώτη Παπανικολάου (*Λαογραφικὰ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1962), ποῦ δύσκολα ὡστόσο μπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς λαογραφικὸ βοήθημα, ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς του δὲν ἀναφέρει τὴν προέλευση τοῦ ὕλικου ποῦ ἀποθησαυρίζει.

za 1934 - 1940 g., Sofia 1942. Ἐξ ἄλλου καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ μετὰ τὸ 1940, στὴ βουλγαρικὴ γραμματεία ὑπάρχουν οἱ παρακάτω βιβλιογραφικὲς μελέτες: Kiril i Metodij, Bibliografija na balgarskata literatura 1944-1963, (ἔκδ. Sofijski Daržaven universitet «Kliment Ohridski»), 1963 καὶ Ivan Dujčev - Angelina Kirmagova - Anna Pavnova, Balgarska Kirilo - Metodievaska bibliografija za perioda 1944 - 1962.

Νομίζουμε, μιά και θεωρήθηκε απαραίτητο νά σημειωθοῦν μερικά «βοηθήματα», ὅτι θά ἔπρεπε νά προτιμηθοῦν μελέτες σχετικές μὲ τὴ Σιάτιστα καὶ τὰ λαογραφικά της. Ἐναφέρομε ἐνδεικτικὰ τὰ ἄρθρα τοῦ Γ. Γκανούλη, Τὰ κατὰ τὸν γάμον ἦθη καὶ ἔθιμα ἐν Σιατίστη, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1930, σ. 177 - 188. Τὰ ἔθιμα τῶν ἀπόκρεω ἐν Σιατίστη, «Μακ. Ἡμ.», 1932, σ. 152 - 156. Οἱ ἀρραβῶνες ἐν Σιατίστη, «Μακ. Ἡμ.», 1933, σ. 129 - 135. Τὰ Κόλιαντα ἐν Σιατίστη, «Μακ. Ἡμ.», 1934, σ. 223 - 227. Πρωτομαγιά (ἐκ τῶν ἐθίμων τῆς Σιατίστης), «Μακ. Ἡμ.», 1937, σ. 93 - 96. Ἐκ τῶν ἐθίμων τῆς Σιατίστης, «Μακ. Ἡμ.», 1939 σ. 97-102. Τὰ δημοσιεύματα τῶν Κ. Οἰκονόμου - Α. Σιγάλα, Γαμήλια ἔθιμα ἐν Σιατίστη, «Μακεδονικά», 1(1940), σ. 264-276. Γ. Τόζη, Σιατιστινά, «Μακεδονικά», 2(1941-1952), σ. 311-331. Γ. Μέγα, Ὀρησκευτικαὶ παραδόσεις Σιατίστης, «Λαογραφία», 17(1957-58), σ. 615-616. Γ. Μέγα, Σιάτιστα, τ' ἀρχοντικά της, τὰ τραγούδια της κ' οἱ μουσικοὶ της, Ἀθήναι 1963.

Γενικὰ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Παπαναοῦμ εἶναι μία σύντομη καλὴ λαογραφικὴ ἐκλογή· καλὸ θά ἦταν νά συμπληρωθῆ καὶ μὲ ἓνα ἢ δύο ἀκόμα τεύχη, στὰ ὅποια νά περιληφθοῦν τὰ ὑπολειπόμενα λαογραφικά τῆς Σιατίστης· ἔτσι θά εἶχαμε ὀλοκληρωμένη τὴν εἰκόνα τῆς σιατιστινῆς λαογραφίας. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἐπιμελημένη μορφή τοῦ τεύχους ποῦ ἔχομε στὰ χέρια μας εἴμαστε ἀπόλυτα βέβαιοι ὅτι, ἐάν ὁ συγγραφεὺς τοῦ καταπιαστῆ μὲ τὸ ἔργο αὐτό, θά προσφέρῃ ἀληθινὰ πολύτιμη ὑπηρεσία καὶ πρὸς τὴ φημισμένη γενετείρὰ τοῦ καὶ πρὸς τὴν ἐπιστήμη τῆς λαογραφίας γενικώτερα.

Ν. Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

Κωνσταντίνου Κ. Παπουλίδη, Ἡρωϊκὲς προσωπικότητες τῆς Ἐκκλησίας στὴν ὑπηρεσία τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ. 20. [Ἐκδοσις Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Λαϊκὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθμ. 20].

Ἡ ἔκδοσις εἶναι δημοσίευσις τῆς διαλέξεως ποῦ ἔγινε τὴν 15ην Ἰουλίου 1968 γιὰ τοὺς τελειοφοίτους τῶν στρατιωτικῶν σχολῶν στὴν αἴθουσα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ὁ συγγραφεὺς, διευθυντὴς τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου Μακεδόνων Σπουδαστῶν, μὲ τὴν ιδιότητά του ὡς θεολόγος βλέπει μὲ περισσότερὴ συμπάθεια, ὅπως ὁμολογεῖ καὶ ὁ ἴδιος, τίς ἠρωϊκὲς αὐτὲς μορφὲς τοῦ κλήρου, ποῦ συνέβαλαν στὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα.

Στὸ πρῶτο μέρος ὁ συγγραφεὺς θέτει τὰ ἱστορικὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς. Ἀναφέρεται μὲ συντομία στὴν ἀφύπνισις τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους μὲ τὴν ἴδρυσις τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας καὶ ἀκόμη περισσότερο μὲ τὴν Συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τὸ 1878, ποῦ σὰν ἀπάντησις εἶχε τὴν ἐπανάστασις στὸν Ὀλυμπο καὶ Δυτικὴ Μακεδονία, καὶ συνεχίζει μὲ τὴν κατάληψις τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τὸ 1885, ποῦ χαρακτηρίζει σὰν δευτέρη φάσις, τὴν ἐπανάστασις τοῦ Ἰλιντεν καὶ τέλος τὴν τρίτη φάσις τοῦ ἀγῶνα.

Στὸ δεύτερο μέρος διεξοδικὰ ἀναφέρεται στὴ ζωὴ καὶ τὴ δράσις τῶν ἱεραρχῶν, ποῦ μὲ τὴν διοργάνωσις ἀνταρτικῶν σωμάτων, μὲ περιοδεῖες γιὰ τὴν τόνωσις τοῦ φρονήματος τοῦ ποιμνίου τους ἀγωνίστηκαν γιὰ τὴν ὑποστήριξις τοῦ ἀγῶνα καὶ δίνει τίς βιογραφίες τῶν γνωστότερων μητροπολιτῶν Δράμας Χρυσοστόμου Καλαφάτη, Καστοριάς Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, Πελαγονίας Ἰωακείμ Φοροπούλου, Γρεβενῶν Αἰμιλιανοῦ Λαζαρίδη.

ΜΑΡΙΑ ΒΑΦΕΙΑΔΟΥ

